

misao, ambijent, vreme, sinteza, i stvarnost

slobodan jovanović, dipl. inž. arh

Zelim da ukažem na elemente koji karakterišu ono što se naziva sadašnjim trenutkom naše arhitekture. Tim elementima smatram misao, ambijent, vreme i sintezu. Oni čine realnost arhitektonsko-urbanističkog trenutka. Određenjem prema tim elementima danas se vrednuje i ceni svaka realizacija, projekat i ideja, u ne manjoj meri nego juče, možda samo s nešto više svesti o zbivanjima nego što je svest i situacija to dozvoljavala juče.

Ako se želi utvrditi ili analizirati savremena arhitektonska misao danas, čini se da je indikator za to, najpre, kakav je odnos projektanta i investitora prema kompleksnom fenomenu: sadržaj i oblikovanje.

Pre svega, sazreva saznanje, ili bolje rečeno, aktuelizira se istina da je urbanizam prevashodno politika, a arhitektura, zapravo, nešto što nije mimo problematike urbanizma, nešto što je međusobno vezano, uslovljeno i u korelativnom odnosu.

Savremena arhitektonska misao sve je manje data isključivo arhitektonskim bojama, a sve više rezultat aktiviteta i razvoja opšte naučne misli, tehničkog progressa i tehnologije. Ta misao je, najzad, usmerena i preokupirana problemom stalnog pritoka informacija, na osnovu kojih se obavlja izbor, valorizacija i odбір iskoristivog i svrshodnog.

Arhitektura, kao prostorna kompozicija, doživljava renesansu u odnosu na svoje osnovne odrednice, među kojima je do zloupotrebe profanisan funkcionalnost.

Danas prostorne kompozicije postaju zbilja funkcionalne tek ako sadrže takve vrednosti koje omogućavaju čoveku kompletan psihofizički i fizički razvitak. U stepenu stimulativnog delovanja prostornih kompozicija, u celini na čovekov psihofizički razvoj, i stepena organske povezanosti najkvalitetnijih dometa nauke, tehnike i umetnosti u arhitektonsko-urbanističkim realizacijama, ogleda se njihova savremena funkcionalnost ili nefunkcionalnost, svedjedno da li se radi o pojedinačnom objektu ili aglomeraciji. Tu se ogleda savremenost arhitektonsko-urbanističke misli uopšte.

Logikom svog nastanka, prostorne kompozicije su odraz nivoa, sredine i njenih mogućnosti, a dužnost arhitekta je da ih oslobodi robovanja tim uslovima i njihovim negativnim posledicama, da im omogući start za sledeće, više i šire nivoe. Jednom rečju, savremenost arhitektonsko-urbanističke misli sve se više ogleda u njenoj integraciji s opštim tokom analitičke i filosof-

ske misli danas. Stvarno savremena arhitektonsko-urbanistička realizacija nalazi se u zlatnom preseku upravo tih misli, ili njihovih tokova sa stvarnošću izraženom kroz mogućnost da se nešto materijalizuje i očoveči. Savremena arhitektonska misao ne izražava se, dakle, kroz primat ili, možda, nagoveštaj dominacije bilo koje varijante nekog »izma«, već se čita u kontekstu opštih dešavanja i dinamičnih kretanja savremenog društva. Njena vezanost za ta kretanja uvek je bila evidentna, ali nikad ili retko kada toliko zavisna od njih kao što je to danas činjenica i kao što je na nizu primera uočljivo.

AMBIJENT

Jedan od bitnih elemenata koji konstituišu arhitektonsko-urbanističke vrednosti i putem kojeg se te vrednosti izražavaju jeste ambijent ili životna sredina.

Više no ikad sazrela je i prisutna spoznaja da je tu sredinu potrebno u pravom smislu učiniti ljudskom, ili, kako se kaže, izvršiti humanizaciju ambijenta. Danas je dokazivo da psihička, pa i fizička stabilnost ličnosti zavisi od karakteristika i odlika ambijenta u kojem ona živi, spava, radi, zabavlja se, u kojem bitiše kao pojedinaac ili društveno biće. Ambijent, naravno, ne čini samo sklop objekata, ili prostor sam po sebi. Ne radi se, naravno, samo o tome da li su odnosi, pozicija ili forma objekata u sukobu s prirodnim uslovima ili proizlaze iz njih. Ambijent čine ljudi sami, gradeći u prostoru i stvarajući prostorne kompozicije, a ujedno gradeći svoje odnose i svoj stav prema okolini. Taj odnos i stav nisu neizmenljivi, već su, naprotiv, u funkciji niza faktora koji isprepleteni čine da neki prostor, aglomeracija ili mesto mogu da se smatraju mestom, aglomeracijom ili prostorom ambijentalnih vrednosti.

Današnji trenutak savremene arhitekture iskazuje se vrlo jasno kroz shvatanje ambijenta i odnos prema njemu. Često smo, međutim, svedoci ataka na delove ili ambijent u celini, kada se neposrednim udarcima, ili usled posledica tihog razaranja, umištavaju ne samo ambijenti već čitav pejzaž. Tempo i obim tih promena su takvi da je alarmantna i veoma značajna situacija koja već nagoveštava rađanje niza trauma u budućnosti, ako se ne preduzmu mere da insistiranje na značaju i zalaganje za ljudski ambijent pređu s hartije u život.

Indikator savremenosti urbanističko-arhitektonske misli i zahvata danas jeste i stepen razumevanja problematike ambijenta u svojoj njegovoj složenosti i način na koji se postavljaju razvojni mogućnosti za realizaciju visoko i svestrano funkcionalnog ambijenta. Naravno da se ne radi o ideji totalnog projekta, nego samo o rasteru za razvitak svih ljudskih inicijativa.

Pošto životni prostor ne nastaje odjednom, već je uglavnom nastavak ranije pređenog puta i formira se i transformiše u tom procesu, ovde je vrlo značajan odnos savremenosti prema porukama prošlih dana, koje se pred nama nalaze ispisane kao materijalni ostaci ambijenta prošlih epoha, trenutaka i jučerašnjih dana.

Oduvek je postojala i ostala značajan znak raspoznavanja jednog ambijenta od drugog, vezanost arhitektonske realizacije za teren i odlike kraja. Što je veći sklad između nekog dela i prirodne sredine u kojoj je ono niklo, to je ambijentalna vrednost tog prostora značajnija, i obrnuto.

Prirodni uslovi kao podloga za akumulisanje novih vrednosti su početni, i nije slučajno da se savršeni graditelj oslanja na njih i traži uporište u njima. S tih polaznih pozicija sasvim je prirodan put evolucije misli i usmerenost na to da svaka nova realizacija bude stepenica ka osvajanju vrhunskih ambijentalnih vrednosti koje se temelje na međuljudskim odnosima i reperijskijama tih odnosa, na sve jednostavne

i složene manifestacije tih odnosa pri izboru dispozicije, lokacije, sadržaja i forme kompozicije i arhitektonskog izraza.

Ambijentalna se vrednost oseća i nameće kroz sve one reči kojima se arhitektonski jezik služi.

Nema ljudski obojenog ambijenta bez prirodnosti i ograničenosti u položaju i formi, kako se neki sadržaji u prostor plasiraju. Nema takvog ambijenta bez autohtonog materijala, boje i zvuka koji gospodari prostorom. Nema ga bez svih onih detalja koji služe za identifikaciju ljudskog dela i čoveka graditelja u prostoru.

Savremena arhitektonsko-urbanistička misao udružena je danas s kvalitetno novim odnosom prema ambijentu, ne samo teoretski već i u praktičnoj interpretaciji ideja. To je odlika po kojoj se prepoznaje.

VREME

Jedan od prvih koji je među arhitektima uočio i zabeležio značaj vremenske komponente, u odnosu na opšti tok arhitektonsko-urbanističke ideje i realnosti, bio je Valter Gropius. On je u jednom od tekstova u nas poznatih i sakupljenih u knjizi *Sinteza u arhitekturi* zabeležio: »Evidentno je da pokret u prostoru, ili umetničkom magijom proizvedena iluzija pokreta u prostoru, postaje sve snažniji stimulans savremenih arhitektonskih dela, skulpture, slikarstva i orčeža«. Zastupajući tu tezu u svojim gradnjama, uz ideju o pokrenutom prostoru, naš arhitekta Nikola Dobrović snažno je uticao na afirmaciju vremena kao nove prostorne dimenzije.

Pošto se sve, ipak, odvija u cikličnom uspinjanju, ni Gropius, ni Dobrović, a ni čitava plejada arhitekata, umetnika i teoretičara, zaključno s Gidionom, nije otkrila ništa novo kao fenomen.

Vreme je, kao element, bilo i ostalo prisutno u autorskim ili anonimnim gradnjama tokom vekova. Ono je imanentno prostornim kompozicijama i čitljivo iz njih.

Naše doba, međutim ima tu istorijsku ulogu da se, shodno tehnološkom i tehničkom napretku, mora deklarirati kao epoha i trenutak svesti o vremenu.

S istorijskim značajnim prodorima koji su nastali pojavom Pikasa i futurista i činjenicom da smo u mogućnosti da vreme izrazimo vizuelno, da smo suočeni s kondenzacijom vremena ili njegovim rastakanjem, postali smo višeznačno odgovorni za to da ga svesno ukomponujemo i u zamišljanju ili začimljanju prostornih kompozicije ne izostavljamo.

Koliko je jasna mera u kojoj je to htenje izrazitije nagovešteno ili ostvareno u arhitekturi naših dana i prostora, toliko je, uz isprepletenost s misaonim tokovima koji prethode i daju specifičnost jednom delu, ostvarenom ili zamišljenom u određenom ambijentu i u vezi s njim, dakle, toliko je to delo arhitektonski objekat ili sklop, savremen i ovovremenski.

Računati na vreme kao prostornu komponentu koja definiše arhitekturu, a pogotovo arhitektonsko-urbanističke poteze, to znači biti dovoljno mudar pa ne rešiti sve, već ostaviti dovoljno prostor i dovoljno jasne i široke koordinate za kretanje onih koji dolaze, a istovremeno postići balans u potrebi da se sopstvene pozicije odrede i zabeleže s ciljem da se budućnost ne opteretiti potrebom povratka.

Svi smo, verovatno, baj jednom doživeli osećaj susreta s rodnim mestom, ulicom ili gradom detinjstva, s nekim delićem ži-

votne sredine ili odnosa, koji nas je, poput filma, suočio s proticanjem vremena.

Kada je čovek poleteo ka Mesecu i kročio na njega, bili smo bliži problemima Zemlje i ponovo nam je misao analizirala (kako je to Marko Ristić zabeležio) kosmos u čoveku. Postoje trenuci kada se više nego medikamentima postiže terapijom prostornovremenskih kvaliteta. Ko je prošetao samo jednom Dubrovačkim stradunom, tom »ulicom — vremeplovima«, kako ga je nazvao novinar Sergije Lukač, može da shvati šta nosi i šta pruža komponenta vreme, ako se utika u arhitekturu. Ne radi se o patini starih zgrada i trajanju i opstojanju, samom po sebi, već o odnosu koji čovek, kao stvaralac i korisnik prostora, tokom vremena uspostavlja s okolinom.

Savremena arhitektura pruža svojom misli i materijalizacijom niz šansi za vremensko određenje čoveka prema njoj. Predmet posebnog prikaza mogao bi biti niz praktičnih i konkretnih primera kako je i gde to postignuto. Bitno je, međutim, da se savremenost urbanističko-arhitektonskih vizija i realnosti i u nas počela vezivati za vreme.

Patimiranje bakra na kupolama, zaobljenost kamenih stepenika ili pločnika, regulisanje prirodno utabane staze, grananje krošnji pred fasadama, odmor čoveka na postamentu spomenika, svijanje gnezda pod strehom, ili rode na dimnjaku — smatrali smo s pravom za uspostavljanje kontakta sa vremenom. Rehabilitacija nastojanja da se računa i komponuje s vremenom nije vraćanje romantici lasta i dimnjaka, ali će, shodno novim mogućnostima i dobu, da se ostvare novi simboli tog kontakta koji će značiti budućem čoveku isto toliko koliko navedeni znače nama. Kroz misao, ambijent i vreme grade se preduslovi sinteze.

SINTEZA

Kada, razmatrajući savremenu arhitektonsku misao, ambijent i vreme konstatujemo da su to elementi koji vode sintezi, onda se može pretpostaviti da treba voditi računa o našem prostoru i vremenu, da bismo se približili karakteristikama sadašnjeg trenutka naše arhitekture. Naime, mi već danas imamo niz prostornih realizacija i projekata koji nadilaze klasično gledanje na motive, probleme i posledice sinteze.

Dosadanji su se razgovori i misli o toj, tzv. likovnoj sintezi, ili, čak, totalitetu arhitekture, privodili kraju uglavnom zaključcima o potrebi većeg angažovanja slikara, vajara, arhitekata i dizajnera na konkretnim zadacima, a ovo, opet, time da su se pojavljivale manje-više uspele aplikacije, odnosno intervencije umetnika u prostore kreative nezavisno od njih zahvata.

Analiza kvaliteta pojedinačnih primera otkriva značaj opšte kulture i kreatora i sredine u kojoj on stvara, kao konstruktivnog katalizatora težnji i mogućnosti.

Neka dela i potezi naše arhitektonsko-urbanističke teorije i prakse dokazuju da je bilo opravdano kada je jedan od propagatora i boraca za sintezu u nas, arhitekta Rihter, konstatovao još 1954. da je u nas tzv. likovna sinteza postala uslov progresivnog kretanja arhitekture, plastike i slikarstva i da je potrebno njihovo jedinstvo, naravno na novim osnovama.

Kako su prostorne promene nedvosmisleno u vezi s opštim društvenim kretanjem, logično da je i naš odnos prema sintezi evoluirao od stava *CIAMA*, na primer, Bauhausa-Gropiusa, od faze Centra, Bloka iz 1951, izložbe na tu temu u Francuskoj 1954. i Trijenala iste godine u Milanu, ili, pak, nastupa naše grupe *EXAT*, beogradskog simpozijuma iz 1963. i stavova sinturbanizma, uključivši i njegove inovacije.

Sve je to pomalo prošlost, ali ne zato što su tada postavljani ciljevi postignuti, već što su u međuvremenu preduslovi za

sintezu izmenjeni, napretkom i razvojem misli, izmenom ambijenta i vremena. Danas se čini da je, bez obzira na sve prateće pojave koje je kriza uvek rađala, slika, na primer, moguća i u tradicionalističkom i u avangardističkom smislu, ali da je opšti interes najšire publike na drugoj strani. Takođe se čini da je, bez obzira na sve priče o prevaziđenosti pozorišta, ipak na pomolu renesansa pozorišnih igara, no usmerenost publike je raznim kanalima još uvek na drugoj strani.

Izgleda da je usmerenost publike, za koju se stvara i u ime koje se stvara, takva da je uprkos afirmaciji spomeničkih kompleksa, kakvi su Kruševačko slobodište ili Džamonjina *Barleta*, vrlo teško probiti se s nekim skulptorskim rešenjem koje im je formalno slično, ali bez odgovarajućeg sadržajnog naboja.

Radi se o paralelnom spoznajnom i saznajnom procesu publike i stvaralaca: projektovati našu fizičku sredinu »ne znači fiksirati zbirku estetike, već obuhvatiti kontinuirani unutarnji razvoj, odnosno obavljati istinu«. Takođe se probija tendencija aktivnog prožimanja uloge kreatora i korisnika, do spoja njihove ličnosti u jedan duh.

Pošto je slika izvan okvira dvodimenzionalnosti, skulptura se prožima s prostorom, a arhitektura oseća sve nedaće perioda apersonalizacije, sinteza je ovih dana, izrazitije nego do sada, saglediva kroz ujedinjujuće delovanje svojih sastavnih elemenata.

Likovnost u arhitekturi izražena je kroz njene attribute. Arhitektonika slike gradi se daleko od dvodimenzionalnosti i klasične perspektive, a plastičari su više od onoga što se pojmom skulptora podrazumevalo.

Mada sam želeo da ne navodim primere, ovog puta, da bi se izbegle dileme, to moram učiniti. Kada govorim o sintezi u nas, onda imam u vidu poznatu Skenderiju u Sarajevu, memorijalni kompleks na Sutjesci ili Kruševcu, mislim na urbanističke projekte sačinjene za tzv. Split III i još neke nastale ranije ili posle. Tu mislim na realizacije kojima nam se predstavlja arhitekta Julije de Luca. On je, inače, član poznate maže grupe *EXAT*. Svojevremeno je, u razgovoru u Novom Sadu o pitanju sinteze, podsetio da se dela u kojih se o njoj može govoriti, pojavljuju kao rezultat individualnog napora i postupka u razvoju ideje projektanta, ili zajedničkim delovanjem stručnjaka i umetnika raznih afiniteta i specijalnosti, ali visokog stepena znanja i senzibiliteta.

Pomenuću, najzad, i najnoviji plan za tzv. Vrtini grad u dolini Loare, o kojem se moglo čitati u *Mondi* i *Figaru*, ali, zasad, još ne i u publicistici. To je jedna ideja, ali s novim sadržajem koji daje u sve prednosti znanja i tehnologiju, uz tehniku koju danas imamo, ne samo zbog korišćenja u fazi projektovanja, već i u fazi realizacije. Radi se tu, kako kaže glavni urbanist i arhitekt projekta (inače naš kolega i zemljak) Švajberić, o primeni demokratskog sistema pri koncipiranju urbanizma regiona, uz permanentnu edukaciju. Tim procesom će doći do izražaja stav kolektiva, a ne samo individue, i on će dovesti do pobeđe duha i materijalizacije ideje o sintezi.

I ovde se postavlja staro pitanje: da li je to što gradimo oko sebe obeleženo i konstituisano iz elemenata misli, prostora, vremena i sinteze, ili se radi o recidivima prevaziđenog, ovom našem samoupravnom društvu pogotovo, stranog i neodgovarajućeg?

Šta je sa našim naseljima i gradovima, s pejzažom Vojvodine, s fizionomijom naših staništa i boravišta, radilišta i zabavišta?

Da li mi sve što niče i dešava se oko nas u tom urbanističko-arhitektonskom pogledu, prostornom pogledu, beležimo, sumiramo i komentarišemo registratorski ili kritički? Ko? Gde i kada? Da pitanje »kako« i ne postavljamo.

crteži vere zarić

galerija ULUV-a, mart 1977.

mišo arsić

Pripadajući poletnoj generaciji slikara u Novom Sadu, koja se tako snažno nametnula tokom 1972. godine, *Vera Zarić*, pre svega, aktivnim odnosom prema osnovnim fenomenima likovnih umetnosti, čini da ovaj trenutak likovnog stvaranja u Vojvodini postane kompleksan u pogledu novih ideja i dinamičan u načinu ispoljavanja novih shvatanja. Reč je o autoru potvrđenog talenta (izložba slika i crteža u Galeriji ULUV-a u Novom Sadu, 1973. godine) i neposrednog, istančanog »sluha« za prodiranje u nepoznate sfere delovanja formiranih vizuelnih elemenata, što je posebno naglašeno u »više-strujnom« interesovanju za proces samog građenja plastičnih oblika, koji su uvek sposobni da izazovu brojne, ne samo asocijativne, već direktno usmerene, likovne konstatacije. Već podatak da se radi o slikaru zainteresovanom za istraživanja plastičnih vrednosti preko piktoralnih i crtačkih medija, odražava, na neki način, vid specifične znatiželje koja u njenom pristupu formiranju određenih pitanja (i davanja odgovora, takođe), odnosno realizovanju čitavog programa namera, označava takvu vrstu zainteresovanosti, oslobođenu one karakteristične nestrapljivosti i česte »nadobudnosti« mladih autora. Istovremeno, baš moment ustreptalosti skoro neočekivano dobija izrazito smirujuću, intelektualnu, u stvari, kritičku notu koja prethodi svakom donošenju odluke o konačnom smislu dejstva, što njenom pristupu problemima smisla likovne akcije, daje vrednost ozbiljnog postavljanja pitanja materiji koja je interesuje, a samim tim, obezbeđuje i dugotrajan stvaralački proces, koji se najpre može shvatiti kao neprekidno davanje »likovnih odgovora« na uvek nova pitanja.

Postoji u dosadašnjem njenom likovnom angažovanju (kvantitet crteža i relativno skromna brojka »završenih« slika), već dovoljno jasno izneta i dobrim delom opravdana, izvesna »umutarnja« potreba za karakterističnom piktoralnom analizom (i kreativnom interpretacijom, takođe) konkretnih, prepoznatljivih oblika i formiranje novih odnosa, a to, najpre, u smislu izgrađivanja specifičnog, novog poretka »viđenih« stvari i »realnih« situacija. Istovremeno, danas već dobijena umetnička satisfakcija za uloženi misaoni i »formalno« likovni napor, može da znači i vrednovanje stečenog iskustva (ili preuzetog, svejedno), ali i verovanje u budućnost iznetih plastičnih predloga. Zahvaljujući bogatoj invenciji, sposobnosti racionalnog »kanalisanja« inače temperamentalnog iskazivanja onih poriva iz kojih se i emituju »poetski impulsi«, ona uspeva da se, podjednako slikama i crtežima, vrlo su-